
SVEUČILIŠTE ZAGREB
FILOZOFSKI FAKULTET

DEVŠIRMA (DANAK U KRVI) I PROCES ISLAMIZACIJE BOSNE

DIPLOMSKI RAD

ZAGREB, SRPANJ 2013.

SVEUČILIŠTE ZAGREB
FILOZOFSKI FAKULTET

DEVŠIRMA (DANAK U KRVI) I PROCES ISLAMIZACIJE BOSNE
DIPLOMSKI RAD

MENTOR: dr.sc. Marko Šarić

STUDENTICA: Pamela Boras

Zagreb, srpanj 2013.

Sadržaj:

1.Uvod

2. Osmansko osvajanje Balkana

2.1. Organizacija Bosne pod Osmanlijama

3. Islamizacija u Bosni

3.1. Kršćanske crkve u Bosanskoj državi prije Osmanlija

3.2. Islamizacija u gradovima

3.3. Islamizacija na selu

3.4. Dvovjerje

3.4.1. Počeci dvovjerja na području Balkana

3.4.2. Religiozni običaji naroda Balkana

3.4.3. Demogeografske i društvene posljedice dvovjerja

3.4.4. Uloga bektašija u stabiliziranju osmanske vlasti

4. Zaključak

5. Popis literature

6. Popis internetskih izvora

1.UVOD

Bosna je tijekom svoje povijesti zbog svojeg geografskog smještaja bila izložena različitim političkim utjecajima. Okružena brojnim planinama bila je teško pristupačna sa zapada i sa istoka. Značajno jest da u bosanskom kraljevstvu od vremena bana Kulina¹, pa sve do dolaska Osmanlija nije bilo državne religije kao što je bilo u susjednoj Hrvatskoj, Bugarskoj ili Srbiji.

Kroz dugi niz godina za prvenstvo su se borili katolici, pravoslavci te Crkva bosanska², no niti jedna nije imala prevlast. Nakon što su je osvojili Turci 1463. godine, Bosna je bila otvorena prema snažnom utjecaju Osmanskog carstva koji je trajao nekoliko stotina godina. A posljedice toga su vidljive i danas u religijskoj i društvenoj strukturi Bosne i Hercegovine.

Nakon što je osvojena, u Bosni je nestalo srednjovjekovnog plemstva, kraljevstva te Crkve bosanske. Dakle, nestalo je bosanskih srednjovjekovnih institucija, a zamijenjene su osmanskim. Stanovništvo koje nije pobjeglo pred Osmanlijama prešlo je na islam.

Sam proces islamizacije bosanskog društva je tema ovog rada. Pod islamizacijom se ne misli samo prijelaz bosanskog naroda na islam već i snažan kulturološki utjecaj koji je Osmansko carstvo ostavilo na Bosnu.

Na dva fenomena treba obratiti posebnu pažnju u ovom radu. To su *devširma* (danak u krvi), a drugi jest *dvovjerje*³. Devširma je vrsta poreza nastala iz institucije ropstva. Dosta intenzivno se provodila na Balkanu, a puni procvat doživljava tijekom islamizacije Bosne i Albanije sredinom 15. stoljeća i početkom 16. stoljeća. Dječaci uzimani na takav način su imali mogućnost postati vojnici ili se školovati za najviše državne službe u carstvu.

Dakle, kada bi došli iz provincije u Istanbul prolazili bi dugotrajan proces usađivanja islamske kulture. Postavlja se pitanje koliko je stanovništva Bosna tim procesima izgubila. Dio stanovništva koje nije bježalo na zapad pred Osmanlijama jest prebačeno na istok. Izvori o tome su veoma šturi, a često osmanski defteri⁴ i kršćanski popisi ne preciziraju razmjere tih migracija.

---

¹ Bosanski ban koji je vladao Bosnom od 1180. do 1204. godine. Poznat je po svojoj povelji, koja je prvi pismeni dokaz postojanja narodnog bosanskog jezika.

² Vjerska sljedba utjecajna u predturskim srednjovjekovnim zemljama Bosni i Humu.

³ Dvovjerje je pojava kod stanovnika Balkana koji su, nakon islamizacije, nastavili štovati dvije vjeroispovijesti.

⁴ Defteri su katastarski porezni popisi u Osmanskom carstvu.

Drugi dio fenomena koji je nastao nakon osvajanja Bosne jest pojava *dvovjerja*. Istražujući taj fenomen, najviše mi je pripomogla *Islamizacija na južnoslavenskom prostoru - dvovjerje* autorice Olge Zirojević.

Prijelaz na novu religiju nije tekao jednostavno. Često je stanovništvo pri prijelazu na islam sačuvalo elemente stare religije, bilo da je riječ o kršćanstvu ili pravoslavlju. Granica između religija je bila često zanemariva i nevidljiva. Razlozi prijelaza na islam, bio on deklarativan ili ne, bili su raznovrsni; manji porezi sa seljake, fleksibilnija feudalna politika, veća sloboda kretanja za trgovce.

---

2. OSMANSKO OSVAJANJE BALKANA

Osmanlije se prvi put pojavljuju u Europi u 14. stoljeću, ne kao osvajači ili kao trgovci već kao plaćenici⁵. U to vrijeme u samom Bizantskom carstvu unutrašnja prevrtanja su dopustila Orhanu, vladaru mlade osmanske države da 1346. godine sklopi savez sa Ivanom Kantakuzenom, bizantskim pretendentom na prijestolje. Orhan je oženio njegovu kćer Teodoru, a zauzvrat je Ivan Kantakuzen dobio vojnu pomoć od Osmanlija. Orhan je Ivanu Kantakuzenu pružio pomoć protiv Srba s odredom od oko 20 000 ljudi pod vodstvom sina Sulejman-paše.

Taj događaj je važno spomenuti, jer su tada Osmanlije po prvi puta u većem broju došli na europsko područje i uvidjeli da je moguća vojna ekspanzija i na jugoistoku Europe, to jest na Balkanu.

Godine 1352. Sulejman zauzima Cimpe na Galipoljskoj prevlaci, te započinje učvršćivati mostobran prema Europi. Idući korak je bilo osvajanje Galipolja, te dovođenje muslimana nomada iz Anatolije.

Orhanov sin, Murat I. (1360-1389), nastavlja vojnu ekspanziju u Trakiji⁶. Godine 1361. osvaja prijestolnicu Trakije, Hadrianopol. Trakija je balkansko područje između donjeg toka rijeke Marice i Rodopskog gorja. Osvajanja u Trakiji imala su sličan obrazac kao i osvajanja u Anatoliji, u Maloj Aziji. Stanovništvo je bježalo od osvajača u utvrđene gradove. Oni gradovi koji su se dobrovoljno predali nisu zlostavljani, ali ako su pružali bilo kakav otpor prepuštani su na milost i nemilost Osmanlija. Osvajanja na Balkanu su uglavnom slijedila pravac ceste *Vie Egnatiae*⁷. Godine 1372. Osmanlije su uspostavili vazalski odnos sa Dobrudžom⁸ i Bugarskom. Nakon toga dovode nomade iz Anatolije i naseljavaju ih duž glavnih prometnica. Od svojih vazalnih država Osmansko carstvo je tražilo godišnji danak, zatim zadržavanje sina vazalnog kneza kao taoca, slanje vazalnih pomoćnih vojnih odreda pri osmanskom osvajanju i niz drugih zahtjeva. Ako se zahtjevi ne bi izvršavali zemlje bi postale otvorene za provale

---

⁵ Stavrianos, L.S.: **The Balkans since 1453.**, Hurst & Company, London, 2000., str. 41

⁶ Matuz, J.: **Osmansko Carstvo**, Školska knjiga, Zagreb, 1992., str. 29.

⁷ Rimska cesta iz II. st.n.e. Povezivala je rimske provincije Ilirik, Makedoniju, Trakiju sa Byzantiumom. Polazila jest od Drača u današnjoj Albaniji, preko Makedonije, Grčke i Turske.

⁸ Crnomorska regija u jugoistočnoj Europi.

---

gazija, boraca za vjeru, koji su za cilj imali pokoriti nevjernike⁹. Za to vrijeme Bizant je bio oslabljen građanskim ratom, a nakon smrti srpskog cara Stefana Dušana 1355. godine i raspada Bugarskog carstva, nastaje feudalno rasulo na slavenskom području Balkana.

Nakon što su 1361. godine Osmanlije zauzeli drugi po važnosti bizantski grad, Edirne (Jedrene), sultan Murat I. premješta sjedište sultana iz Burse u Edirne, te je od tog vremena u Osmanskom carstvu europska polovica carstva imala veće značenje od azijske polovice. Bizantinci koji su sebe vidjeli kao nasljednike grčke i rimske kulture te čuvare stare antičke civilizacije, islamsku ekspanziju doživljavali su kao provalu barbara koji ugrožavaju kršćansku ekumenu.

Osmanlije su 1371. godine porazili Srbe u bitci na rijeci Marici.¹⁰ Tom pobjedom dopala im je Makedonija. Godine 1389. Murat I. u bitci na Kosovu polju suprotstavlja se udruženoj srpskoj, bosanskoj, bugarskoj i albanskoj vojsci. Sultan je doveo pomoćne trupe iz Anadolije. Srbi, iako poraženi uspjeli su zadati smrtonosan udarac samome sultanu Muratu I. Od tada je Srbija postala vazalna država Osmanskog carstva. Godine 1387. Osmanlije dolaze u sukob s kneževinom Karaman u Maloj Aziji koju su porazili. U toj bitci Osmanlije prvi put u svojoj vojnoj povijesti koriste topove.

Nakon smrti sultana Murata I., na prijestolje dolazi njegov sin, sultan Bajezid I. (1389-1420), koji uvodi jednu praksu koja se održala sve do 17. stoljeća, *bratoubojstvo*. Naime, pri stupanju na vlast sultan je dao pogubiti svog brata Jakuba, kako bi onemogućio svaku sumnju u svoju pretenziju na vlast. Iako je Europa na taj čin gledala s gnušanjem i smatrala ga barbarskim, on je za Osmansko carstvo zapravo bio koristan element. Time se htjelo ukloniti svaki destabilizirajući faktor koji bi mogao utjecati na vlast, a time i na samu državu. Sultan Bajezid je imao nadimak *Yıldırım* (Munja) po svojim brzim i neočekivanim vojnim pohodima.

Bizantsko carstvo se nije mirilo sa svojim položajem vazala Osmanskom carstvu, koje bilo od 1371. godine. Car Manojlo II. Paleolog (1391-1425) je htio promijeniti takav status. Zauzeo je Solun i Makedoniju ali samo nakratko.

Žigmund, mađarski kralj i budući njemački car 1396. godine organizira križarsku vojsku protiv Osmanlija. Međutim, doživljava potpuni poraz u bitci kraj Nikopolja na Dunavu. To je

---

⁹ Matuz, J.: **Osmansko Carstvo**, Školska knjiga, Zagreb, 1992., str 26.

¹⁰ Bitka održana kod Černomena, danas grčki Ormenio, 26. rujna 1371. između Osmanlija i srpskih snaga predvođenih kraljem Vukašinom i Jovanom Uglješom.

---

bio vrhunac borbe između Osmanskog carstva i Ugarske za nadzor nad donjim tokom Dunava. Ta pobjeda nije samo potvrdila osmansku vlast na Balkanu, već je i povećala osmanski ugled u islamskom svijetu.

Ova lakoća osmanskog osvajanja na Balkanu podudarala se sa razdobljima političke rascjepkanosti u Europi te pojavom prve stajaće vojske, *janjičarskog korpusa*, koji je bio ustrojen od ratnih zarobljenika i pod izravnim zapovjedništvom samog sultana. Činilo se da osmanskim osvajanjem nema kraja sve dok se interesi carstva nisu sukobili s interesima Timurlenka¹¹, mongolskog osvajača.

Uslijedio je sukob jedne dobro organizirane, ali ipak regionalne sile sa carstvom koje je imalo sve odlike svjetske sile. Timurlenk je bio vrstan vojskovođa, ali i fanatičan musliman koji je pod svaku cijenu želio širiti islam među "nevjernicima". Godine 1402. porazio je osmanske snage kod Ankare. Timurlenkovu vojsku većinom su činili Turci iz Turkestana, dok je Mongola bilo vrlo malo. Sultan Bajezid je precijenio odnos snaga, ali i kao vojskovođa nije bio dorastao mongolskom osvajaču. Na osmanskoj strani bilo je 70 000 vojnika, a na drugoj strani 160 000 vojnika. Osmanlije su doživjeli potpuni poraz, a sam sultan Bajezid je bio zarobljen¹².

Nakon toga Osmanska država se raspala te je Europa mogla predahnuti. Nakon što je Timurlenk 1403. godine napustio Anadoliju i krenuo prema Kini, izbili su sukobi među novonastalim državicama i osmanskim prinčevima Sulejmanom, Mehmetom i Isom.

Jedinstvo je bilo ponovno uspostavljeno 1413. godine pod novim sultanom Mehmetom I., iako je u teritorijalnom pogledu država bila upola manja nego prije invazije Timurlenkove vojske.

Sultan Murat II. (1421-1451) nastavlja politiku ekspanzije svojih prethodnika. Međutim, već u samom početku svoje vladavine nailazi na ustanak *lažnog Mustafe*, princa kojeg je cijela Rumelija priznala za sultana. Mustafa je tražio za sebe zapadnu polovicu carstva. Potporu je imao u kneževinama zapadne Anadolije. U sukobu koji je uslijedio Mustafine vojne snage nisu se mogle suprotstaviti Muratovim snagama. U bitci kod Burse 1422. godine zarobljen je

---

¹¹U zapadnoj literaturi poznatiji kao Tamerlane 1337. – 1405. Njegov otac Teragai bio je jedan od prvih mongolskih vođa koji je prešao na islam. Vodio niz pohoda protiv Zlatne Horde, Indije, Perzije da bi se na kraju okrenuo prema Siriji, Mezopotamiji i Anadoliji koju je pokorio 1402.

¹² Matuz, J.: **Osmansko Carstvo**, Školska knjiga, Zagreb, 1992., str. 34.

---

te na kraju i smaknut, a njegovi vojni odredi, *azepi*¹³, postali su regularne snage osmanske armije¹⁴.

Nakon osvajanja Soluna 1430. godine, provodi se sve agresivnija politika prema Balkanu. Sultan je smatrao da će teritorij južno od Dunava biti siguran samo ako se nađe pod izravnim osmanskim nadzorom, a to je značilo suprotstavljanje ugarskim i mletačkim težnjama prema Balkanu. U međuvremenu, ugarski kralj i njemački car Žigmund, preuzima od Stefana Lazarevića čuvanje nekoliko utvrđenih gradova koje Srbi više nisu mogli braniti. Najvažniji od njih bio je Beograd. Na to preuzimanje Osmanlije odgovaraju 1439. godine osvajanjem Smedereva, tadašnje srpske prijestolnice. Veliku ulogu u obrani Ugarske imao je vojskovođa Ivan Hunyadi, koji je zaslužan za reorganizaciju ugarske vojske.

---

¹³Pripadnici posebnog odreda vojske u Osmanskom carstvu. U mornarici su služili kao puškari, a u kopnenoj vojsci kao pješadija. Držali su stražu i u utvrđenim gradovima, kulama i na mostovima.

¹⁴ Inalcik, H.: **Osmansko Carstvo: klasično doba : 1300.-1600.**, Srpska književna zadruga, Beograd, 1974., str.23.

Došlo je do pobune i u Albaniji pod vodstvom Juraja Kastriota¹⁵, poznatog kao Skenderbeg, albanskog princa odgajanog na osmanskome dvoru. On je pokušavao vratiti baštinu svog oca koju su mu preoteli Osmanlije. Nakon njegove smrti 1468. godine, Osmanlije su ugušile ustanak, a Albanci su prihvatili islam. Istovremeno, u Maloj Aziji pleme Karaman se pokušava ponovno osloboditi osmanske vlasti. Zbog svih tih problema sultan je primoran 1444. godine sklopiti mir s Ugarskom¹⁶.

Kad su Osmanlije započeli svoja osvajanja na Balkanu, već je bila uspostavljena njihova država u Anatoliji u Maloj Aziji, koja se prostirala od Ankare pa sve do Dardanela.

Osmansko napredovanje u Europi se uvijek uspoređivalo s širenjem u Aziji. Tijekom svoje

Slika 1. Spahije i janjičar – pripadnici osmanske vojske

povijesti Osmanlije su pokušavali izbjegavati istovremenu borbu na dvije fronte, ali ne uvijek uspješno.

Ivan Hunyadi ponovo pokušava potisnuti Osmanlije iz Europe, ali i taj pokušaj propada. Hunyadi definitivni poraz doživljava na Kosovu polju 1448. godine.

---

¹⁵ Albanski knez, koji je postao narodni heroj kroz svoju obranu Albanije od Osmanlija. Opjevan je u narodnim pjesmama i obrađen u književnosti kao lik romantičnog borca za slobodu.

¹⁶ Inalcik, H.: **Osmansko Carstvo: klasično doba : 1300.-1600.**, Srpska književna zadruga, Beograd, 1974., str. 25.

Za vrijeme sultana Mehmeta II., nasljednika Murata II., Osmansko carstvo je nadoknadilo izgubljeni teritorij uzrokovan upadom Timurlenka. Mehmet II. se smatrao sultanom koji je uzdigao carstvo na rang velesile. Imao je plan osvojiti Carigrad, prijestolnicu Bizantskog carstva. Osim što su mu i političke okolnosti u to vrijeme bile naklonjene, osmanska vojska je bila zrela za takav korak. Uspostavljen je novi način regrutacije vojnika. Do tada u janjičarske odrede su se uzimali ratni zarobljenici, a taj novi način regrutacije, *devşirma*, to jest prikupljanje dječaka iz seljačkih obitelji većinom kršćanskih podanika, bio je na neki način danak odnosno porez kojeg su ne-muslimani morali plaćati. Unatoč tom ružnom načinu prikupljanja dječaka koji je dvostruko pogađao kršćanske seljačke obitelji, postojala je i pozitivna strana tog čina. Regrutacija je omogućila najboljim dječacima vertikalni uspon u osmanskom društvu. Naime dječaci, osim što su većinom završavali u redovima janjičarskog korpusa, mogli su doći i do najviših položaja u državi, pa čak i kao veziri.

Sultan Mehmet II. za cilj je imao osvojiti Carigrad. Carstvo je polovicom 15. stoljeća bilo spremno na takav korak. Jedan od prvih poteza je bila gradnja utvrde *Rumeli Hisari*¹⁷ na europskoj obali, nasuprot *Anadolu Hisari*¹⁸, utvrdi koju je njegov pradjed Bajezid I. sagradio na azijskoj strani¹⁹. Od tada svi brodovi su trebali sultanovo dopuštenje za prolaz kroz tjesnac Bospor. Jezgru vojske iznimne udarne moći činili su spahije i janjičari. Grad je branilo oko osam tisuća vojnika, a osmanlije su imali oko pedeset tisuća vojnika.

Nakon opsade koja je trajala pedeset i četiri dana, grad je pao 29. svibnja 1453. godine. Zbog te pobjede nad kršćanima, sultan Mehmet II. dobiva nadimak *Osvajač* (Fatih) te premješta sjedište carstva iz Jedrena u Carigrad, od tada Istanbul.

Slika 2. Opsada Carigrada

---

¹⁷Utvrdna sagrađena između 1541.-1542. kako bi se kontrolirao morski promet na Bosporskom tjesnacu i spriječila pomoć iz Crnog mora do Carigrada tijekom turske opsade grada 1453.

¹⁸Utvrdna sagrađena između 1393 i 1394 od strane osmanskog sultana Bayezida kao dio svojih priprema za opsade Carigrada, koja se dogodila u 1395.

¹⁹ Matuz., J.: **Osmansko Carstvo**, Školska knjiga, Zagreb, 1992. str. 33.

Da bi onemogućio sukob oko prijestolja sultan Mehmet II. dao je pogubiti mlađeg brata Ahmeta. Od njegova vremena bratoubojstvo je ozakonjeno:

"Za održanje je poretka u svijetu primjereno da onaj od kojih potomaka koji postane sultan dade ubiti svoju braću".

Inalcik, H.: **Osmansko Carstvo : klasično doba : 1300.-1600.**, Srpska književna zadruga, Beograd, 1974., str. 72.

Pad Carigrada dao je dodatni polet osmanskoj akciji na Balkanu. Jedna od operacija bila je opsada Beograda²⁰, ali tada neuspješna. Unatoč tome, srpska država je bila uključena u osmansko državno područje a zemlja podijeljena spahijama. Osmanlije su Dunav učinili svojom sjevernom prirodnom granicom carstva.

Pad Carigrada za Osmanlije je bila posljednja karika u stvaranju jednog europskog carstva od malenog anadolskog pograničnog emirata.

Već 1460. godine osvojena je Moreja, današnji grčki poluotok Peloponez, te sjeverna Albanija, a 1463. godine Bosna²¹. Smatra se da je bosanski kralj Stjepan 1462. godine otkazao plaćanje godišnjeg danka sultanu i time dao neposredan povod Osmanlijama da osvoje Bosnu. Osvajanjem Bosne Osmanlije su zauzeli odlične strateške osnove u borbi sa Mađarima koji su bili ozbiljan protivnik na kopnu.

Sultan Mehmet 1463. godine Mlečanima oduzima grad Argos na sjeveroistoku Peloponeza, te tako dolazi u sukob s jakom pomorskom silom koja je također željela Balkan kao svoju interesnu sferu.

²⁰ Dogodila se između 4. i 22. srpnja 1456. Beograd je tada bio najznačajnije ugarsko uporište na južnoj granici, čiju je obranu predvodio Ivan Hunyadi. Uz velike napore opkoljeni su se obranili, a sutradan je uslijedilo tursko povlačenje. Podnevna zvona, po nalogu pape Kalista III., proslavljaju ovaj događaj sve do današnjih dana.

²¹ Inalcik, H.: **Osmansko Carstvo: klasično doba : 1300.-1600.**, Srpska književna zadruga, Beograd, 1974., str. 30.

Slika 3. Tijek osvajanja Osmanskog carstva 1481. – 1683.

Venecija više nije mogla sama voditi rat protiv Osmanlija, te 1479. godine sklapa mir s Osmanskim carstvom, plaća mu ratnu odštetu, ustupa područja u Albaniji i na poluotoku Peloponezu, a zauzvrat dobiva pravo na slobodnu trgovinu na osmanskim teritoriju kao i gradovi Dubrovnik, Firenca i Genova²².

Za vrijeme sultana Mehmeta Osvajača, carstvo je povećano za oko četrdeset posto, proširena je granica carstva sve do rijeke Eufrata. Na Balkanu je postavio sjevernu granicu carstva na Dunavu, od Beograda do Crnog mora. Međutim, sultanova pretjerano osvajačka politika iscrpila je zemlju. Vojska je postala buntovna, povećale su se carine i porez.

²² Matuz., J: **Osmansko Carstvo**, Školska knjiga, Zagreb, 1992., str.47.

Za vrijeme Mehmetovog nasljednika, sultana Bajezida II., carstvo nije imalo znatne teritorijalne dobitke. Moglo bi se reći da je vodio pasivnu vanjsku politiku²³. Godine 1501. uvodi poseban porez *avariz*, koji se ubirao od svih podanika. Taj porez je obuhvatio i

turkmenska nomadska plemena istočne Anadolije koja do tada nisu plaćala nikakav porez. To je dovelo do velikog nezadovoljstva među njima i velikih nemira.

Za vrijeme sultana Bajezida II., carstvo je počelo intenzivnije sudjelovati u europskoj politici. Naime, tijekom talijanskog rata carstvo je stalo na stranu Milana i Napulja protiv francuskog-mletačkog saveza. Sve do kraja 16. stoljeća nije bilo nijednog pitanja u međunarodnoj politici koje se na neki način nije doticalo Osmanskog carstva.

Bajevidov nasljednik Selim I. (1512-1520) nastavlja ekspanzionističku politiku prethodnika. Dao je pogubiti braću, sinove i nećake, a vlast je osigurao sinu Sulejmanu.

U sukobu između Karla V. Habsburškog i francuskog kralja Franje I. za krunu Svetog Rimskog Carstva, Europa je bila podijeljena. Pojavila se protestantska reformacija, koja svoje širenje može u velikom dijelu zahvaliti Osmanlijama koji su većinu vojne moći Habsburgovaca držali na istoku. Tada je bilo pravo vrijeme za pohod na Beograd, vrata srednje Europe, osvojen 1521. godine. Nekoliko godina poslije, 1526. Sulejman I. (1520-1566) kreće s velikom vojskom na pohod protiv Ugarske, koja biva poražena te se tako Osmanlijama otvaraju vrata prema ugarskom Budimu²⁴.

Slika 4. Sulejman I. Veličanstveni

U početku su željeli Ugarsku pretvoriti u vazalnu državu, jer je bilo teško uspostaviti izravnu osmansku vlast u stranoj zemlji. Zato je sultan Sulejman 1529. godine ustoličio Ivana Zapolju u Budimu kao osmanskog vazala. Sulejman Veličanstveni je također želio osvojiti Beč, ali nakon trojedne opsade, zbog velikog otpora Habsburgovaca, povlači se. Tijekom pohoda na Beč²⁵ Osmanlije su zauzeli Budim, tadašnju prijestolnicu Ugarske. Pregovore sa

²³ Inalcik, H.: **Osmansko Carstvo: klasično doba : 1300.-1600.**, Srpska književna zadruga, Beograd, 1974., str. 36.

²⁴ Matuz, J. : **Osmansko Carstvo**, Školska knjiga, Zagreb, 1992., str. 78.

²⁵ Opsada Beča ili Prva bitka kod Beča dogodila se između 27. rujna i 14. listopada 1529., kada je osmanska vojska predvođena sultanom Sulejmanom Veličanstvenim prodrla najzapadnije u srednju Europu. Osmanska vojska brojala je oko 120.000 vojnika. Osmanlije nisu doživjeli potpuni poraz, jer su

---

Habsburgovcima je vodio veliki vezir Ibrahim, rodom Grk koji je na tu funkciju došao putem *danka u krvi*, institucije koja je nastala iz ropstva. Imao je izvrsne diplomatske vještine.

Nakon smrti Ivana Zapolje 1541. godine, Sulejman Veličanstveni u Ugarskoj uspostavlja izravnu upravu na razini pokrajine pod upravom *beglerbega*²⁶.

Za vrijeme sultana Sulejmana I., sklopljen je ugovor o prijateljstvu između carstva i francuskog kralja. Francuska se osjećala ugroženom u Europi od strane Habsburgovaca. Taj ugovor ili *kapitulacija* nije bila ratificirana od strane samog sultana. Francuzi su dobili povlastice poput slobodne plovidbe i trgovine, konzulima pravo suđenja francuskim podanicima na osmanskim teritoriju.

Osmansko carstvo se nadalo da će aktivnost francuskih trgovaca pokrenuti njezinu vanjsku trgovinu i povećati carine. Ove odredbe su daleko više imale dobiti za Francuze negoli za Osmanlije²⁷.

U posljednjim godinama Sulejmanove vladavine međunarodne okolnosti su postale nepovoljne za carstvo. Francuska je sve više tonula u građanski rat, što je značilo gubitak saveznika u Europi. Sam sultan je pao pod

Slika 5. Bitka kod Sigeta 1566.

---

oslabili Austriju, koja nakon ove bitke više nije imala dovoljno sredstava da pripremi protunapad na Turke te su učvrstili svoj položaj u Ugarskoj. Neuspjehom opsade Beča, počelo je slabljenje Osmanskog Carstva.

²⁶U početku beglerbeg je bio najviši čin u osmanskoj vojsci, sultanov vrhovni komandant vojske. Kasnije, do upravne reforme u prvoj polovini XIX. stoljeća taj naslov su nosili vojni i građanski (generalni) guverneri, koji su u ime sultana vršili vlast u velikim oblastima (beglerbeglucima), zapravo vilajetima Osmanskog carstva

²⁷ Inalcik, H.: **Osmansko Carstvo: klasično doba : 1300.-1600.**, Srpska književna zadruga, Beograd, 1974., str. 44.

---

utjecaj svoje žene, bivše ropkinje *Hurrem Sultan*, koja je uredila smaknuće velikog vezira i Sulejmanovog prijatelja, Ibrahima²⁸. Sulejmanov zadnji vojni pohod na Ugarsku 1566. godine, označilo je zaustavljanje osmanskog napredovanje u srednjoj Europi. Naime, novi habsburški vladar, car Maksimilijan, više nije htio plaćati danak Porti²⁹. Sultan je umro nekoliko dana prije negoli su Osmanlije

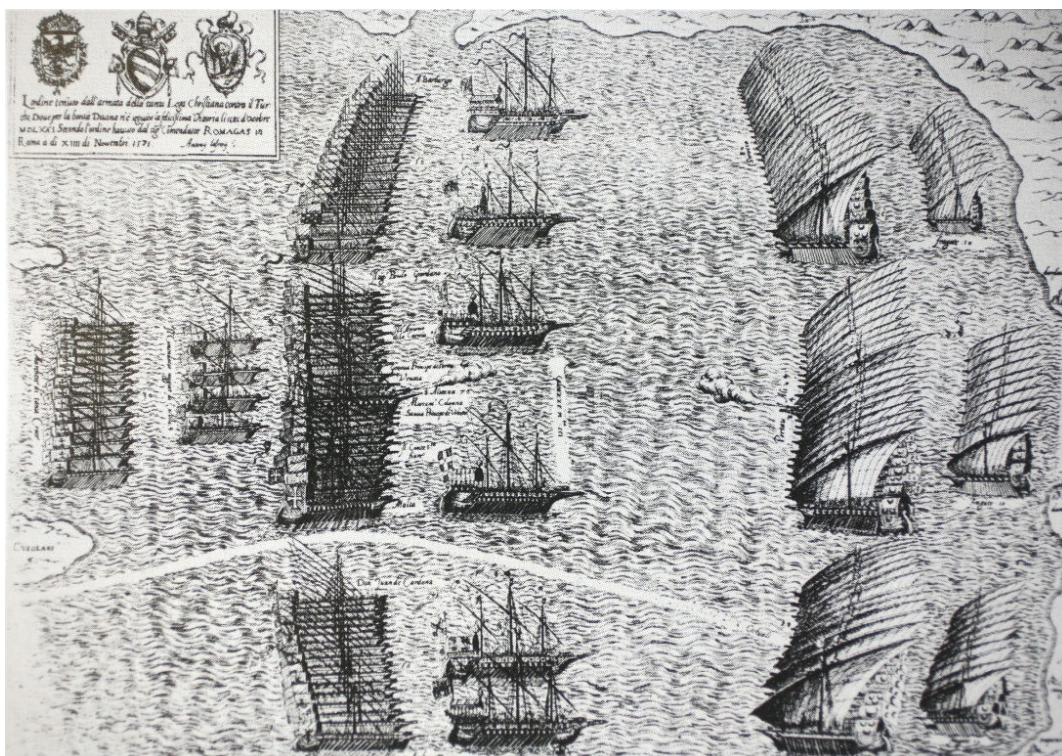
---

²⁸Inalcik, H.: **Osmansko Carstvo: klasično doba: 1300.-1600.**, Srpska književna zadruga, Beograd, 1974., str. 107.

²⁹ Porta je drugi naziv za sultanov dvor.

11

11

³⁰ Opsada Sigeta u južnoj Ugarskoj trajala je oko mjesec dana. Junačku obranu grada vodio Nikola Šubić Zrinski a osmanski napad predvodio vezir Mehmed-paša Sokolović, zatajivši smrt sultana Sulejmana I. da vojska ne izgubi moral.

17

Osmanlije su teško poraženi u pomorskoj bitci kod Lepanta 1571. godine³². Cijela Europa smatrala je ovu veliku pobjedu kao kraj osmanske opasnosti.

Osmanlije su u zadnjoj četvrtini 16. stoljeća vodili niz teških ratova protiv Perzijanaca na istoku i Habsburgovaca na zapadu.

Rat koji je izbio 1593. godine, pokazao je koliko su se međunarodne političke okolnosti okrenule protiv carstva. Habsburgovci su dobili saveznike u Vlaškoj, Transilvaniji i Moldaviji. S druge strane, radilo se na stvaranju protuosmanskog saveza između Rusije, Gruzije te Irana. Njihovo izaslanstvo je primio i austrijski car u Beču. Mir je sklopljen 1606. godine na ušću rijeke Žitve. Osmansko carstvo se odreklo zahtjeva prema Ugarskoj pod vlašću Habsburgovaca, koji od tada prestaju plaćati godišnji danak od trideset tisuća dukata³³.

Perzijski i austrijski ratovi, poraz u bitci kod Lepanta, gubitak prevlasti na Sredozemlju te tako i kontrole nad afričkim pokrajinama, Bartolomejska noć³⁴ u Francuskoj koja je uništila kalviniste koji su indirektno podržavali Osmanlije u Europi, sukob s Kozacima na crnomorskoj obali bili su uznemirujući pokazatelji da je carstvo počelo gubiti svoju političku i vojnu moć.

Engleska, nakon osnivanja Istočnoindijske kompanije 1600. godine, kupuje direktno začine u Indiji i tako izbjegava velike carine u osmanskim lukama. To se odrazilo negativno na osmansku državnu blagajnu jer su se smanjili prihodi, a to je značilo i nestanak gotovog novca. Također, radilo se i na traženju novih puteva izvoza perzijske svile, kako bi se zaobišlo Osmansko carstvo, jer ono je bilo tranzitno područje svile i vune. To su jedni od čimbenika koji su usporavali osmansko gospodarstvo.

Porezi u novcu postaju glavni izvor prihoda države. Novo izvanredno oporezivanje je bio težak udarac svim narodima carstva, a pogotovo ne-muslimanima. Otkup namirnica se provodio po cijenama nižim od tržišne. Mnogi seljaci su jedini izlaz vidjeli u napuštanju posjeda i kuća. Država je morala otpuštati vojne postrojbe jer ih više nije mogla plaćati. Nezadovoljstvo se proširilo diljem zemlje.

---

³²Dogodila se 7. listopada 1571., u sklopu Ciparskog rata (1570.-1573.), kad su se pomorske snage Osmanskog carstva sukobile s flotom Svete lige pod zapovjedništvom Don Juana Austrijskoga, mladog brata španjolskoga kralja Filipa II. Bitka je bila prva velika pobjeda kršćanske vojske protiv Osmanskog Carstva, te je imala i osobitu psihološku važnost. Ipak, pobjednici nisu uspjeli u potpunosti iskoristiti svoju premoć zbog nedovoljnog jedinstva svojih snaga.

³³Matuz, J.: **Osmansko Carstvo**, Školska knjiga, Zagreb, 1992., str. 91.

³⁴ Bartolomejska noć označava noć 24. kolovoza 1572. uoči dana svetog Bartolomeja kada je po naredbi Karla IX. tadašnjeg kralja Francuske, kraljeva majka Katarina Medici organizirala pokolj istaknutih hugenota (francuskih protestanata) od strane katolika.

Razbojнике su proglasili *dželalijama* - pobunjenicima protiv države. Zbog njihovih pobuna janjičari su razmješteni u gradove. Kako je slabila moć centralne vlasti, tako je rastao utjecaj janjičara.

Osmanlije se nisu mogli prilagoditi novim okolnostima *merkantilizma*³⁵. Smatrali su da je riskantno proširiti trgovačke povlastice strancima. Poticali su uvoz robe u carstvo a istovremeno obeshrabrivali izvoz, te ograničavali razvoj proizvodnje.

Osmansko carstvo je u svakom smislu počelo zaostajati za humanističkom Europom.

Nakon Sulejmanove smrti 1566., povjesničari smatraju da je završilo vrijeme sposobnih osmanskih sultana³⁶. Njega je naslijedio Selim II., poznat po nadimku *Pijanica*, zatim sultan Murat III. koji se prepustio utjecaju Safiye Sultan, te od tada većina kasnijih sultana živi u zlatnome kavezu harema ne brinući se uopće o državnim poslovima. Sultani su postajali sve nepovjerljiviji prema velikom vezirima, tako da je njihov prosječni radni vijek iznosio u prosjeku godinu i pol. Odluke su se uglavnom donosile u haremu. Razdoblje koje počinje s Muratom III. se naziva razdoblje vladavine žena.

Usporedno s gore navedenim događajima, Osmansko carstvo jest imalo poseban odnos s Bosnom i prilično velik utjecaj na društveno i feudalno uređenje, ekonomiju, religiju te teritorijalni i vojni ustroj.

2.1 Teritorijalna i upravna organizacija Bosne pod Osmanlijama

Način i vrijeme osmanskog osvajanja Balkana bilo je uvelike određeno političkim prilikama i geografskim uvjetima. Osmanlije su koristili dva povijesna puta. Prema zapadu *Viu Egnatiju*, put koji je vodio od Skadra, Drača, Ohrida, Bitole i Soluna do Carigrada. Prema sjeveru su išli

---

³⁵Merkantilizam je pravac u ekonomiji. Zalaže se za trgovinu, ali u izvoznom smislu, s ciljem povećanja nacionalnog bogatstva.

³⁶Matuz, J.: **Osmansko Carstvo**, Školska knjiga, Zagreb, 1992., str. 82.

južnim krakom *Vie Militaris*, putem koji je išao od Beograda preko Ćuprije, Niša i Sofije do Carigrada. Ta cesta je bila poznata kao *Carigradski put* a za vrijeme Osmanlija kao *Stambolski put*.

Političke okolnosti su također išle na ruku Osmanlijama. Bitno su im olakšavale osvajanje Balkana a samim time i Bosne. Jedna od tih okolnosti jest feudalno rasulo koje je u tom trenutku postojalo u Bosni. Članovi najmoćnijih vlastelinskih porodica Hrvatinića, Kosača i Radenovića (Pavlovića) istupali su samostalno u unutrašnjim i vanjskim državnim poslovima.

Slika 7. Via Egnatia

Prvi turski upadi na teritorij Bosne bili su pljačkaškog karaktera. Iz Bosne, Turci su poduzimali pljačkaške pohode u hrvatske i slovenske zemlje³⁷.

Bosna je između 1437.-1439. godine postala vazalna država Osmanskog carstva. Bosanski kralj Stjepan Tvrtko II. bio je primoran plaćati godišnji danak sultanu Muratu II. u iznosu od 25 000 dukata, te mu priznati vrhovnu vlast, a u zamjenu da mu ostavi naslijeđenu zemlju.

Kako je već ranije spomenuto, smatra se da je bosanski kralj Stjepan 1462. godine otkazao plaćanje godišnjeg danka sultanu i time dao neposredan povod Osmanlijama da osvoje Bosnu. Osvajanjem Bosne Osmanlije su zauzeli odlične strateške osnove u borbi sa Mađarima koji su im bili ozbiljan protivnik na Balkanu³⁸.

Nakon što je Bosna 1463. godine osvojena te kralj Stjepan Tomašević zarobljen, Osmanlije osnivaju iste godine *Bosanski sandžak*³⁹, čije je prvotno sjedište bilo u Jajcu a poslije u

³⁷ Moččanin, N.: **Turska Hrvatska**, Matica Hrvatska, Zagreb, 1999., str. 17.

³⁸ Džaja, S.M.: **Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine : predemancipacijski period 1463-1804**, Svjetlost, Sarajevo, 1992., str.24.

³⁹ Bosanski sandžak je bio upravna jedinica u Osmanskom carstvu, u sklopu Bosanskog vilajeta.

Sarajevu. Prvi bosanski sandžak-beg bio je Mehmed-beg Minetović. Najveće teritorijalne jedinice u carstvu su bili *vilajeti*⁴⁰, pokrajine na čelu kojih su se nalazili beglerbezi. Svaki vilajet se sastojao od nekoliko sandžaka na čelu kojih su bili sandžakbezi.

Daljnjim osvajanjem Bosne osnivani su novi sandžaci: 1470. godine Hercegovački, 1480. godine Zvornički, 1537. godine Kliški, 1538. godine Požeški, 1557. godine Pakrački, a Lički ili Krčki sandžak osnovan je između 1578. i 1580. godine⁴¹.

3. ISLAMIZACIJA U BOSNI

---

⁴⁰Predstavlja upravni dio ili provinciju Osmanlijskog carstva. Sve do austro-ugarskog pripojenja, 1908., Bosna je bila jedna od konstitutivnih provincija vilajeta Osmanskog carstva. Upravnik guverner vilajeta je bio *valija*.

⁴¹ Džaja, S.M.: **Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine : predemancipacijski period 1463-1804**, Svjetlost, Sarajevo, 1992.,str. 37.

Prvi zabilježeni upad Osmanlija u Bosnu dogodio se u 14. stoljeću, točnije 1386. godine. Od tada, bivaju sve više prisutni na tome području. Konačno učvršćenje vlasti događa se osnivanjem Bosanskog krajišta između 1448. i 1451. godine⁴².

Od pojave Osmanlija na prostoru Bosne egzistiraju tri religije: katoličanstvo, pravoslavlje te islam.

Nakon što je sultan Mehmed II. osvojio Smederevo 1459. godine, kreće na Bosnu. Između 1460. i 1462. godine osvaja Srebrenicu i Zvornik.

Smatra se da je bosanski kralj Stjepan Tomašević 1462. godine otkazao plaćanje danka Osmanlijama što je u konačnici dovelo do njihovog vojnog pohoda na Bosnu iduće godine. Kralj je zarobljen i nekoliko dana poslije pogubljen, ali tek nakon što je dogovorena mirna predaja preko 70 bosanskih gradova. Iste godine je osnovan Bosanski sandžak kojeg su činili novoosvojena područja te dijelovi ranije osvojene istočne Bosne i Raške. U listopadu 1463. godine, dolazi do mađarske protuofenzive sa sjevera koju predvodi Matijaš Korvin. Međutim, sve te protuofenzive su samo usporile neizbježan proces pretvaranja Bosne u jednu od osmanskih provincija.

Godina 1463. bila je kobna za Bosnu. Vojni i politički udar na nju je bio dobro pripremljen, a tome je pripomoglo i nejedinstvo katolika.

Smatra se da je samo mali broj visokog plemstva primljen u redove osmanske aristokracije, dok je niže plemstvo imalo drugačiji ishod. Suvremenik Nikola Modruški⁴³ (papin legat) izvještava da je, najčešće, niže plemstvo bivalo odvedeno u Osmansko carstvo kao roblje. Visoka klasa se brzo islamizirala da bi sačuvala svoje povlastice. Iz ovoga se ne može govoriti o masovnom prijelazu bosanskog plemstva u osmansku aristokraciju.

U 15. stoljeću broj spahija u Bosni iznosio je između tri i četiri tisuće⁴⁴. Oni su dobivali timare tj. nadarbine koje bi kasnije pretvorili u zaklade (vakuf)⁴⁵, te su na taj način pridonijeli osmanskoj urbanizaciji.

---

⁴²Džaja, S.M.: **Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine : predemancipacijski period 1463-1804**, Svjetlost, Sarajevo, 1992., str. 21.

⁴³Biskup, diplomat, humanist. Biskup senjske a potom i modruške biskupije. Kao papin legat bio je svjedok pada Bosne 1463. godine.

⁴⁴Inalcik, H.: **Osmansko Carstvo : klasično doba : 1300.-1600.**, Srpska književna zadruga, Beograd, 1974., str. 131.

⁴⁵Označava dobro koje neka osoba svojevrijedno izdvoji iz svoje imovine, predajući je Allahu. Vakuf nije propisan niti naređen Kur'anom, njega potiče sam poslanik Muhamed.

Islamizacija je započela odmah nakon osvajanja, ali u demografskom smislu nije bilo većeg obujma. Masovna islamizacija započinje tek u drugoj polovici 15. stoljeća. Nakon konačnog osvojenja Bosne Osmanlije crpe svaku pojedinu oblast u obliku harača, mita, darova, ucjena, nametanja različitih plaćanja novčanih iznosa; miješaju se u cjelokupni život Bosne, sporove, odnose s kraljem, sukobe sa susjednim zemljama;

Islamizacija u Bosni a tako i u Albaniji je nametnula velikome broju stanovništva novi tip civilizacije, kulture, političke vlasti. U ekonomskome strukturi Bosne javlja se novi sustav, *timar*⁴⁶, koji datira od samih početaka osmanske države, za razliku od *mülka*, koji je svojevrsno vojno-feudalno leno koji nastaje nešto kasnije.

U vojnom smislu na Balkan a time i na Bosnu je preneseno vojno krajište. U njemu se nalazila vojna i upravna vlast. Bosna kao vojno krajište se nalazila na rubu Osmanskog carstva, prema Sredozemlju, Podunavlju i Srednjoj Europi. Dakle, Bosna je bila prijelazno područje, neka vrsta mosta između pravoslavnog balkanskog i katoličkog europskog svijeta. Ona je tijekom širenja Osmanskog carstva imala težu ulogu kao tursko vojni krajište. Jer u pravcima širenja Osmanskog carstva na putu im se nalazio prostor kojim je vladala katolička Europa. Tako daje Osmanlijama jedno od trajnih sredstava širenja bila islamizacija Bosne.

U ekonomskom smislu za Bosnu su posljedice procesa islamizacije imale pozitivan efekt. Bosanska ekonomija se nakon nekoliko desetljeća osmanske vlasti konsolidirala. Dominantna kultura jest pšenica, ječam, raž dok je vinogradarstvo posebno razvijeno. Pretpostavlja se da je i stočarstvo bilo na priličnoj visini.

Urbanizacija je pridonijela procesu islamizacije. Naime, prilikom osvajanja Bosne srednjovjekovna kršćanska urbanizacija je uništena razaranjem, prenamjenom institucija ili stagnacijom koja bi dovela do propadanja. Novi osmanski gradovi su se većinom nastavljali na bosanske srednjovjekovne gradove, ali ne i na sela. Gradovi kao Visoko, Fojnica, Jajce i Foča su pretvoreni u bosansko-orijentalne gradove sa statusom kasabe⁴⁷. Ti procesi pretvaranja nisu bili spontani, već planirani kao rezultat gospodarskih, prometnih i strateških ciljeva. Kasabama su proglašeni i Sarajevo, Zvornik, Višegrad, Srebrenica te Travnik. Po sultanovom naređenju u njima su odmah podizane džamije.

---

⁴⁶ Zemljišno dobro koje je osmanska država dodjeljivala na doživotno uživanje kao nagradu za vojnu službu i određene funkcije u upravnom aparatu.

⁴⁷ U svom originalnom značenju podrazumijeva citadelu. Značenje je s vremenom prošireno, pa danas može značiti grad. Na području Bosne ima značenje vezano za stari dio grada ili centar grada.

Stanovništvo koje se nije mirilo sa takvim stanjem iseljavalo se iz Bosne na sjever ili zapad. Naravno, taj omjer iseljavanja, kao i useljavanja u Bosnu može se samo pretpostaviti. Ono što je sigurno jest da je Bosna prilikom osvajanja 1463. godine bila temeljito opljačkana, a njeno stanovništvo deportirano u istočne osmanske provincije.

Sa sigurnošću se ne može utvrditi točan broj ljudi azijskog podrijetla koji su došli u Bosnu kao nosioci islamizacije. Isto tako, ne može se utvrditi broj dječaka odvedenih devširmom⁴⁸ koji su se poslije vratili u Bosnu. Pretpostavlja se da njihov broj nije bio velik. U generacijskom pogledu objekt islamizacije su bili ponajviše mladi ljudi te uz neoženjene veliku većinu islamizacije predstavljaju siromašni oženjeni seljaci⁴⁹.

Ubrzo nakon što je Bosna osvojena, plemstvo zajedno sa seljacima bi prešlo na islam kako bi sačuvali posjede i politički status.

Provoditelji procesa islamizacije su bili učena ulema, kadije, imami, derviši, fakihi i slične vjersko-intelektualne ustanove. Svi oni su imali svoje zastupnike u prilično velikom broju mjesta. Svaka bosanska tvrđava je imala novoizgrađenu džamiju ili su u džamije pretvorene crkve.

U Bosni, a tako i u Albaniji, devširmom su obuhvaćena i djeca potura, odnosno islamiziranih kršćana. Njihov preodgoj odvijao se odvojeno od ostale kršćanske djece te su tako predodređeni za najviše položaje u carstvu, ali nije bilo masovne pojave ovog fenomena. Domaće stanovništvo nije uvidjelo pozitivne strane devširme, vertikalni društveni uspon, te je na sve moguće načine pokušavalo izbjeći regrutaciju svoje djece. Jedan osmanski izvor iz 16. stoljeća spominje opomene onima koji su pokušavali spriječiti taj proces. S druge strane, Osmanlije su devširmu smatrali važnim elementom kojim bi se stabilizirala nova vlast u Bosni. Kao posljedica osmanskog osvajanja Bosne bilo je uspostavljanje osmanskog klasnog sistema u toj regiji.

Prelazak na islam kršćanskom stanovništvu je značio i manje poreze. Kršćanski oženjeni podanici su plaćali 25 akči, a muslimani 22. U Bosni, siromašni oženjeni muslimani plaćali su 12 ili 9 akči, a čak u nekim slučajevima 6 akči.

---

⁴⁸ Devširma ili danak u krvi, proces oduzimanja muške kršćanske djece na području Balkana tijekom osmanskih osvajanja.

⁴⁹ Ihsanoglu, E.: **Historija Osmanske države i civilizacije**, Orijentalni institut, Sarajevo, 2004., str. 416.

Prelazak na islam bio je planski provođen; urbanizacijom, devširmom, tolerancijom prema kriptokršćanima⁵⁰, nižom poreznom politikom. Nakon osvajanja vladajuća religija postaje islam, a kršćanske i ostale religije su donekle tolerirane a pripadnici diskriminirani različitim porezima kao džizijom, resm-i-čiftom⁵¹;

U drugoj polovici 16. stoljeća Osmansko Carstvo je počelo doživljavati slabljenje svih svojih struktura. To je utjecalo i na položaj pokorenih naroda i zemalja. Takav razvoj situacije još više je istaknuo ulogu Bosne te samim time i stvaranja Bosanskog pašaluka.

3.1 KRŠĆANSKE CRKVE U BOSANSKOJ DRŽAVI PRIJE OSMANLIJA

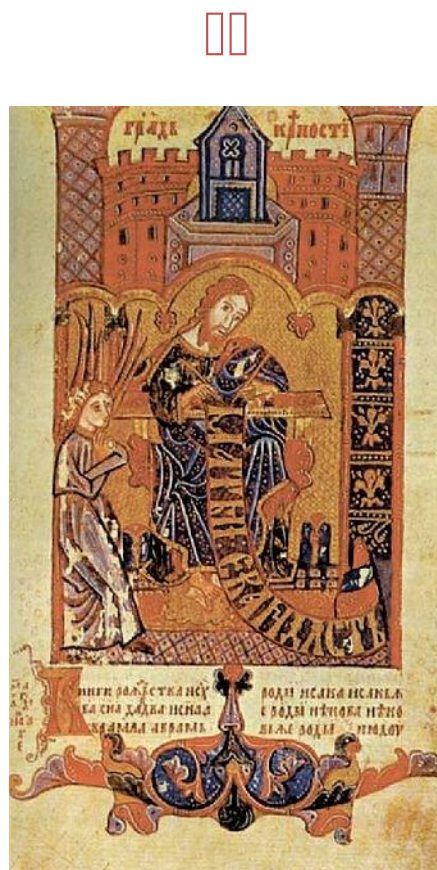
Bosna je imala tri vjeroispovijesti: bogumilsku, katoličku i pravoslavnu. Bogumilstvo nije uspjelo preuzeti ulogu jedne od vodećih religija, a ostale dvije nisu uspjele preuzeti vodeću ulogu u bosanskom društvu. Te tri religije bile su nesuglasne u većini društvenih pitanja te tako nijedna nije uzela prvenstvo u državi. To se naravno odrazilo na daljnji razvoj same bosanske države a samim time pao je i otpor države za masovnu islamizaciju.

Crkva bosanska je bila autohtona crkva u Bosni koja je postojala tokom srednjeg vijeka. To je bila jedina heretička crkva koja je konstantno opstala u bosanskoj srednjovjekovnoj državi sve do njene propasti. Danas ona više ne postoji jer je potpuno nestala tijekom osmanske vladavine u Bosni.

Vjersko učenje Crkve bosanske se danas slabo poznaje. Nije sačuvano dovoljno informacija koje bi objasnile teologiju i obrede. Ono što se poznaje iz tekstova bosanskih *krstjana*⁵² kao Hvalov zbornik, Testament gosta Radina, Mletačka apokalipsa, Radoslavljevo evanđelje, Kopitarovo bosansko evanđelje jest

⁵⁰ Kriptokršćani su bili kršćani koji su prešli na islam, ali su u tajnosti ispovijedali kršćanstvo.

⁵¹ Novčano davanje feudalcu koje su muslimanski seljaci plaćali.

Slika 8. Hvalov zbornik

---

da ona nije bila dualistička kao kod heretičkih bogumila ili katarata. Za razliku od Crkve bosanske, katari i bogumili nisu priznavali Stari zavjet, misu, kalendare svetaca.

Kroz dugi niz godina na tome području za prvenstvo su se borile katolička, pravoslavna te Crkva bosanska. Crkva bosanska nastala je u okviru katoličke biskupije koja je priznavala papino vrhovništvo. Tijekom tri stoljeća koliko je djelovala, nikad nije postala organizirana masovna crkva. Pripadnici Crkve bosanske su se zvali krstjani⁵³. Krstjani su prakticirali elementarni oblik katoličanstva kakav se u to vrijeme mogao naći samo u zabačenim i prometno izoliranim krajevima Europe.

Sve do 15. stoljeća, bosanski banovi a poslije kraljevi, smatrali su kako nije nužno poduzimati radikalne mjere za uništenje Crkve bosanske kao ustanove.

Opći značaj Crkve bosanske bio je također vrlo različit od onoga što se obično dovodi u vezu s bogumilima ili katarima. Te su sljedbe bile puritanske, suprotstavljene bogatstvu i svjetovnoj moći crkava i odricale su se zemaljskih dobara. Crkva bosanska u svom punom procvatu (u 14. i početkom 15. stoljeća) posjedovala je veliku moć, a njeni su velikodostojnici potpisivali povelje i obavljali diplomatske misije. Kraljevi kao Stjepan I. Kotromanović i Tvrtko, iako nisu bili pripadnici Crkve bosanske, održavali su s njom prijateljske odnose.

Nestajanjem Crkve bosanske, krajem 15. stoljeća, ostavlja se nerazjašnjena sudbina njenih pripadnika. Ono što je poznato jest da njihov broj nije bio velik, a pretpostavlja se da su većinom prešli na novu religiju, odnosno islam. Sam prijelaz mogao je biti iz razloga što su uvidjeli određene prednosti prilikom prelaska na islam (trgovinske povlastice s većom slobodom kretanja, manji porezi i tlaka...), ili je prijelaz na islam bio pod prisilom Osmanlija.

3.2 ISLAMIZACIJA U GRADOVIMA

---

⁵² Pripadnici Crkve bosanske.

⁵³ Džaja, S.M.: **Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine : predemancipacijski period 1463-1804**, Svjetlost, Sarajevo, 1992., str. 26.

U islamskoj civilizaciji grad je imao posebnu ulogu u funkciji interesa vladajućih slojeva društva i u funkciji urbane civilizacije koja odgovara strukturi trgovačkog kapitala na kojoj je izgrađen urbanizam te civilizacije i njegovog odnosa prema primarnoj prirodnoj proizvodnji sela kao osnovne i pretpostavke za urbanu funkciju grada⁵⁴.

Dakle, gradovi u Osmanskom carstvu su bili mjesta duhovnog, vjerskog, političkog, prožimanja. Novoosvojeni gradovi vrlo brzo doživljavaju promjene. Jedna od tih promjena jest da se obično odabere ili na teritoriju starog grada ili u bližoj okolini zemljište za stvaranje prvih *kilija*. Glavni teritorij grada sačinjava niz kilija koje su se spajale u jedinstveno gradsko područje, sa *čaršijom*⁵⁵ kao privrednim centrom i rezidencijalnim dijelom grada u obliku *mahala*⁵⁶.

Drugi dio grada jest *varoš*. To je prostor u kojem je živjelo nemuslimansko stanovništvo.

Nakon što je provedena islamizacija u varošima, grad dobiva status *kasabe*⁵⁷, što znači da se oslobađa plaćanja porezne *ispendže*⁵⁸ te *resm-i-čifta*⁵⁹. Kršćani u varošima morali su i dalje plaćati te poreze što je značilo da nisu mogli postati ravnopravni s muslimanima. Ta razlika je bila važan faktor pri širenju islama u gradovima.

U svim važnijim osmanskim gradovima postojali su predstavnici upravne, vojne i sudske vlasti ali također i predstavnici vjerske i laičke inteligencije. Takvi gradovi su postajali muslimansko-orientalni gradovi.

Osmanski gradovi na Balkanu su imali isključivo islamski karakter. To nije značilo da nije bilo kršćanskog stanovništva već da je ono bilo u manjini te većinom diskriminirano.

Osmansko-orientalni grad kao središte zanata i trgovine oslobođen je obveza koje daje agrarna poljoprivreda. Taj grad je izrazito muslimanskog karaktera i povlastice koje uzima odnose se samo na muslimane.

---

⁵⁴ Filipović N.: **Islamizacija U Bosni i Hercegovini**, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2005., str. 48.

⁵⁵ Dio grada gotovo uvijek u samom središtu koji se uglavnom razvio za vrijeme osmanske vladavine u Bosni i Hercegovini; zona u kojoj se obavlja većina privrednih aktivnosti a odlikuje se specifičnim arhitektonskim oblicima.

⁵⁶ Glavne gradske četvrti bosanskohercegovačkih gradova koje su bile namijenjene isključivo stanovanju. Nastaju dolaskom Osmanlija na prostore Bosne koji formiraju gradove orijentalnog tipa.

⁵⁷ Označava naselje gradskog tipa u Osmanskom Carstvu. Da bi naselje dobio takav status mora ispunjavati određene demografske, vjerske, privredne i urbano-geografske uvjete. Kada bi oni bili ispunjeni, kasabe su izuzete od plaćanja poreza.

⁵⁸ Davanje u novcu kojim su bili zaduženi kršćani, posjedovali ili ne zemlju. Uvedena za vrijeme Murata I. te je na Balkanu iznosila 25 akči.

⁵⁹ Novčano davanje feudalcu koje su muslimanski seljaci plaćali u iznosu od 22 akče.

Muslimani- građani su oslobođeni obveza kao: resm-i-čifta, avariz- i divaniye i tekalif-i urfiye, odnosno izvanrednih i uobičajenih nameta. Iz toga možemo zaključiti da orijentalno-muslimanski grad svojom privredom jest privlačio seljake osobito zanatlije i poduzetne ljude, a svojom diskriminacijom prema kršćanima i ostalim narodima tjerao na islamizaciju. Jer kršćani nisu imali povlastice muslimana.

3.3 ISLAMIZACIJA NA SELU

Za nemuslimansko stanovništvo sela osmanski gradovi su predstavljali zatvorenu sredinu bez ikakvog pristupa u život grada, osim prodaje viškova proizvodnje na gradsko tržište. Tako su seljaci da bi sebi uvelike olakšali položaj raje prelazili na islam kako bi se ravnopravno uklopili u gradski život.

Među islamiziranim seljacima veliki je broj siromašnih i slabije stojećih seljaka i mladih neoženjenih ljudi. Od feudalne rente seljaci su spahijama davali naturalnu rentu ili *uşur*⁶⁰, novčanu pristojbu na stoku i svinje, *nijabet* i *ispendže* kao novčanu rentu, dok je radna renta svedena na minimum. Spahija kao gospodar zemlje na timaru jest jedini uzimao novac od pristojbi. *Desetina* ili *uşur* mu je pripadala ali često su nezakonito tražili mito u novcu ili naturi.

Osmanlije potiču masovni prijelaz seljaka favoriziranjem siromašnih i mladih neoženjenih seljaka u akindžijski red⁶¹, a sposobnim zanatlijama da prelaze u gradove.

Jedan od načina borbe seljaka protiv islamizacije jest bježanje iz unutrašnje Bosne. Nekada bi pobjeglo i cijelo selo.

Nakon islamizacije dvije važne grane seoske privrede su došle u sukob s pravilima islama; svinjogojstvo i vinogradarstvo, čija je konzumacija islamom zabranjena. Vlast je u pogledu svinjogojstva mogla kontrolirati seljake iako se ono krišom moglo konzumirati a u selima s pretežno većinom kršćanskog stanovništva i uzgajati.

Orijentalno-islamski grad osmanskog tipa jest na dva načina utjecao na islamizaciju sela. Prvi način je taj da doprinosi islamizaciji seljaka koji ostaju na svojoj zemlji i ne napuštaju status

---

⁶⁰ Naturalna renta ili prihod sa zemlje.

⁶¹ Jurišna konjanica koja je vršila upade u neprijateljsku zemlju.

---

poljoprivrednika. To je bilo moguće tamo gdje je bila slaba organizacija crkve. Drugi način jest bila pretvorba seljaka u građane.

3.4.DVOVJERE

Proces islamizacije stanovništva na područjima koja su osvojili Osmanlije, nije tekao brzo i često je nailazio na otpor lokalnog stanovništva⁶². Procesom prelaska na islam, novi

"Fetva, izdata krajem 1568. godine (odnosi se na područja današnje zapadne Makedonije), predviđa najstrožu kaznu za one koji su formalno primili islam i nastavili i dalje da se pridržavaju stare religije – kršćanstva; a to znači, pred turskim vlastima su se izjasnili kao muslimani, a nastavili da idu u crkvu, krste djecu i žene se u crkvi. Imali su i dva imena; jedno kršćansko kojim su se služili međusobom i u porodičnom krugu, a drugo muslimansko, kojim su se dozivali na javnim mjestima i pred turskim vlastima; kao Mustafa – Nikola, Hasan – Bogdan.."

Zirojević, O.: **Islamizacija na južnoslovenskom prostoru : dvoverje**, Srpski genealoški centar, Beograd, 2003. str.5.

muslimani nastojali bi sačuvati veze sa starom religijom; tajno su se slijedili kršćanski propisi, blagdani, običaji, korištenje svog jezika.

---

⁶² Zirojević, O.: **Islamizacija na južnoslovenskom prostoru : dvoverje**, Srpski genealoški centar, Beograd, 2003., str. 5.

Prijelaz na islam je najčešće imao nekoliko faza. Obično bi prvo vodio kroz dvovjerstvo odnosno kriptokršćanstvo, da bi se na kraju, pred sam pad Osmanskog carstva mnogi

"Nakon osvojenja, zamijenili su mnogi Bosanci svoja kršćanska imena islamskim da bi se oslobodili glavarine džizije. Jedan dio njih učinio je ovaj korak iskreno. Ti su postali dobri muslimani. Drugi su ostali kolebljivi. U njihovom nestaloženom vjerovanju ostalo je kolebanje i sumnja, pa nisu bili otvoreni kršćani."

Džaja, S.M.: **Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine: predemancipacijski period 1463-1804**, Svjetlost, Sarajevo, 1992.

dvovjerci uglavnom vratili staroj religiji⁶³.

3.4.1. Počeci dvovjerja na području Balkana

Dvovjerstvo je zabilježeno u Albaniji, Makedoniji, Kosovu, južnoj Srbiji, Crnoj Gori, Bosni, Hercegovini, Bugarskoj. Bilo ih je i u Grčkoj, samom Osmanskom carstvu, te čak i u Istanbulu⁶⁴.

U Bosni su islamizirani kršćani bili poznati kao *poturi*. Riječ 'potur' simbolizira krajnji rezultat islamizacije, a ujedno s ciljem održanja stabilnosti i sigurnosti pograničnih područja. Lik bosanskog potura opisao je jedan islamski pamfletist krajem 16. stoljeća u jednom turskom zborniku priča:

Anonimni autor je poture 16. stoljeća iz Bosne smatrao rezultatom nedovršenog procesa islamizacije. Najčešće su dvovjerci živjeli u udaljenijim područjima, planinskim krajevima, selima, ali bilo ih je zabilježenih i u samome Istanbulu. Od novih muslimana se nije tražilo religiozno preobraćenje, već samo formalan pristup odnosno politička i ideološka vjernost.

---

⁶³ Zirojević, O.: **Islamizacija na južnoslovenskom prostoru : dvoverje**, Srpski genealoški centar, Beograd, 2003., str. 6.

⁶⁴ Zirojević, O.: **Islamizacija na južnoslovenskom prostoru : dvoverje**, Srpski genealoški centar, Beograd, 2003., str. 7.

Takva politika je olakšavala u mnogome prelazak na islam. Međutim, prelazak na islam je značio i rasterećenje od *džizije* odnosno glavarine za središnju blagajnu carstva. Oženjeni kršćanski muškarci su plaćali porez od 25 akči, dok su muslimani plaćali porez od 22 akče; međutim, Bosna je bila siromašna osmanska provincija, pa su tako oženjeni muslimani plaćali 12, negdje 8, pa čak i 6 akči poreza.

Pravoslavna crkva je bila više popustljiva prema poturima od katoličke crkve. Papa Benedikt XIV. na Prvome albanskome koncilu 1744. godine osuđuje pojavu dvovjerstva⁶⁵. Smatrao je da katolicima nije dopušteno prikrivati kršćansku vjeru, a da javno se izjašnjavaju kao muslimani.

Međutim, ni druga strana nije bila imuna na tu pojavu. Osmanska je vlast nove muslimane koji su u tajnosti ispovijedali svoju staru vjeru, smatrala nevjernicima te su ih drastično kažnjavali. Za njih, dvovjerstvu nije bilo mjesta u carstvu, jer biti musliman znači vjerovati u svemogućega Boga, priznavati proročku misiju povjerenu Muhamedu, vjerovati u svetost knjige Kur'an, zatim vjerovanje u ranije objave koje je Bog obznanio Abrahamu, Mojsiju i Isusu, te u knjige koje prenose njihovu poruku. Prema islamu, i židovi i kršćani su na dobrome putu, ali treba odbiti kršćanske dogme trojstva i utjelovljenja.

Veliki jaz između kršćana i muslimana na Balkanu bilo je lakše prebroditi islamom derviša, posebno bektašija, islamom koji je bio tolerantniji i popustljiviji prema drugim religijama.

3.4.2. Religiozni običaji naroda Balkana

Poštovanje svetaca bila je uobičajena pojava u narodnoj vjeri, katolicizmu, pravoslavlju pa i sufizmu (islamskoj mistici). Stroga ortodoksija je samo tolerirala to poštovanje, dok su ga Vahabiti (strogo ortodoksni muslimani) izričito zabranjivali⁶⁶.

Neki kršćanski sveci su protumačeni kao i islamski sveci. S tim da nije bilo procesa kanonizacije od strane muslimanske zajednice, već je svetost bila rezultat glasa naroda. Muslimani, a i drugi vjernici, od svojih svetaca su očekivali posebne čini odnosno čuda kao iscjeljivanje bolesnih i nemoćnih, oživljavanje mrtvih, razgovor sa biljkama i životinjama itd.

---

⁶⁵ Zirojević, O.: **Islamizacija na južnoslovenskom prostoru : dvovjerje**, Srpski genealoški centar, Beograd, 2003., str. 10.

⁶⁶ Matuz, J.: **Osmansko Carstvo**, Školska knjiga, Zagreb, 1992., str. 13.

Islam, kao i druge religije poznaje kult grobova, te kult relikvija. Otisci Muhamedovih stopa u kamenu karakteristični su za mnoga islamska mjesta.

Simbol križa i proces krštenja su jedni od najstarijih simbola kršćanstva. Muslimani na Balkanu su uvažavali te simbole i njihova obilježja. Za vrijeme raznih stočnih bolesti u Bugarskoj, muslimanke su radile male križeve koje bi potom vješale od štale u kojima su se nalazile životinje ili bi katranom crtale križeve po zidovima.

U Rodopima su sačuvani muslimanski nadgrobni spomenici iz 17. stoljeća s iscrtanim križevima i kršćanskim imenima pokojnika. Kriptokršćani na Cipru su krstili svoju djecu prije muslimanskog običaja *suneta* odnosno obrezivanja muške djece u dobi od šeste do osme godine, te bi im uz muslimansko davali i kršćansko ime. Stavrioti u Grčkoj su također krstili djecu i davali bi im dvojna imena⁶⁷.

U 17. stoljeću u Bosni boravio je papin izlaslanik Petar Masarek. Izvještava da su franjevci u Bosni pokršćavali djecu Turaka odnosno kriptokršćana. Kazna za taj čin najčešće je bila smrtna. Bez obzira na kaznu, kriptokršćani su vjerovali da će im djeca na takav način biti više zaštićena od različitih bolesti ili ratova⁶⁸.

To navodi bosanske franjevce da se obrate papi Urbanu VIII. sa zahtjevom da im se dozvoli krstiti muslimane. Na kraju to papa i dopušta godine 1625.

Islam se ravna po lunarnom kalendaru, za razliku od kršćana koji se ravnaju prema solarnome kalendaru. Bosanski muslimani su poštivali i uvažavali praznike svojih kršćanskih susjeda kao; Svetog Petra, Svetog Iliju, Svetog Đorđa. U Crnoj Gori se slavio i poštivao Sv. Nikola. U Bugarskoj su se slavili Đurđevdan i Sv. Ilija, u južnoj Srbiji se zadržao običaj paljenja badnjaka. Poštivao se Božić te najveći kršćanski blagdan Uskrs. U Crnoj Gori, kod muslimana se zadržao običaj bojanja jaja kao kod kršćana.

U Bosni muslimani nisu radili na Veliki petak. Poštivala se i slava Velike Gospe kao i ostali blagdani posvećeni Bogorodici. U Bugarskoj muslimani su štovali Tri kralja.

Đurđevdan je praznik koji je slavio kraj zime, početak novog života, buđenje prirode i vegetacije⁶⁹. U Skoplju on je bio narodni praznik. Slavili su ga i Srbi, Albanci, Bugari, Turci.

---

⁶⁷ Zirojević, O.: **Islamizacija na južnoslovenskom prostoru : dvoverje**, Srpski genealoški centar, Beograd, 2003., str. 26.

⁶⁸ Zirojević, O.: **Islamizacija na južnoslovenskom prostoru : dvoverje**, Srpski genealoški centar, Beograd, 2003., str. 27.

⁶⁹ Zirojević, O.: **Islamizacija na južnoslovenskom prostoru : dvoverje**, Srpski genealoški centar, Beograd, 2003., str. 58.

Muslimani na Balkanu, Maloj Aziji i Bliskom istoku slavili su Sv. Đorđa koji je poznat i kao Hidir, Hizir, Hizir. Kršćani i muslimani su štovali grob Sv. Nauma na Ohridu.

U Bugarskoj, Albaniji, ali i drugdje na Balkanu, Turci su često u cilju prevencije od bolesti krstili djecu, ali obično u tajnosti. Brak i bračni običaji su sadržavali neke elemente preostalih iz kršćanskih vremena.

Poligamija je bila vrlo rijetka. Vjenčanje kod muslimana je imalo čisto pravni karakter i nije bilo slično sa vjenčanjem kod kršćana. Kriptokršćani nisu imali običaj davanja svojih kćeriju Turcima.

Od pogrebnih običaja treba spomenuti da su muslimani preuzeli ukrašavanje svojih grobova sa simbolima preuzetih sa stećaka kao: sunce, mač, koplje, jelen, konj, vuk, zmija, štit, polumjesec, ruka, ljudske figure.

Običaji kao kumstvo i pobratimstvo su stariji i od kršćanstva. To je bilo mistično krvno srodstvo koje se sklapalo ceremonijalno. Kriptokršćani su prilikom obrezivanja dječaka, tzv. suneta od šeste do osme godine, pozivali obično nekog prijatelja za kuma. U Hercegovini se to kumstvo nazivalo *šišano* ili *vodeno kumstvo*. Turci pri tom običaju nisu uzimali kuma jer ga Kur'an nije propisivao⁷⁰.

U Bosni se tim običajem pojačavalo prijateljstvo, te za razliku od vjerskih kumova od kojih je mogao biti samo jedan, prijateljskih je moglo biti nekoliko. Osim u Bosni, ni kod Albanaca vjeroispovijest nije igrala važnu ulogu prihvatanja šišanog kumstva.

Pobratimstvo u Bosni je vidljivo i po povezanosti kulturnih mjesta poput starih groblja, izvora, jezera. Vidljiv je bio i po brojnim crkvama koje su pretvorene u džamije.

Stara groblja kao grob Svetog Dmitrija u Solunu bio je mjesto hodočašćenja kršćana, a poslije mjesto liječenja muslimana. Obje vjeroispovijesti su poštivale i groblja sv. Amfilohija, grob sv. Save, sv. Nauma, sv. Klimenta, grob Stefana Dečanskog.

Mjesta hodočašćenja za obje religije bila je i crkva sv. Ivana kod Jajca, koju su držali franjevci, zatim crkva u Brinju⁷¹. U Albaniji bi muslimani dovodili bolesne tijekom mise. U Bugarskoj bi donosili crkvi priloge u cilju izlječenja bolesnih.

---

⁷⁰ Zirojević, O.: **Islamizacija na južnoslovenskom prostoru : dvoverje**, Srpski genealoški centar, Beograd, 2003., str.65.

⁷¹ Zirojević, O.: **Islamizacija na južnoslovenskom prostoru : dvoverje**, Srpski genealoški centar, Beograd, 2003., str. 62.

Poštivala se i blagoslovljena voda. U Crnoj Gori su kriptokršćani nosili vodu popovima na blagoslov. Međutim, i kršćani su tražili pomoć u bolesti po derviškim tekijama⁷². Jedan grob u Dobrudži poštuju i kršćani i muslimani, dok ga kršćani pripisuju sv. Nikoli, muslimani ga pripisuju Sari Saltuku.

U 15. stoljeću prema jednom bizantskom izvoru, kršćani kada bi bili jako bolesni zvali bi dervise ili hodže da im čitaju molitve i posvećuju amajlije, a Turci bi zvali kršćanske svećenike. Amajlija je bile najveća zaštite od urokâ. Ona bi bila uspješna samo ako bi se uza svaku riječ rekla turska riječ *mašalah*⁷³, nekada i do 40 puta. Talismani, amuleti ili amajlije su također bili vrlo rašireni u islamskim zemljama, uključujući i Balkan.

Islam, kao religija potpuno zabranjuje konzumiranje alkohola i svinjskog mesa. Kazna za njihovu konzumaciju kretala se od 40 udaraca štapom pa sve do smrtne kazne. U različitim vremenima vladari su imali različit odnos prema zabranama konzumacije vina. Za vrijeme dinastije Omejida postojala je visoka tolerancija prema konzumaciji vina, da bi nakon njih dinastija Abasida ponovno uvela oštre mjere prema konzumaciji alkohola, vinogradima i trgovini vinom.

Tijekom osmanskog perioda u carstvu zabrane su također postojale. U nemirnim vremenima su vrijedile sve zabrane da bi za vrijeme sultana Sulejmana Veličanstvenog bile najrigoroznije. Njegov nasljednik i sin, sultan Selim II. bio je čuven po svojim opijanjima, zato su mu povjesničari dali nadimak *Pijanica*⁷⁴.

Sve te zabrane znale su se zaobići sitnim lukavstvima. Kao što su dodavanja različitih mirodija vinu da bi se moglo nastaviti s njegovom konzumacijom.

Većina muslimana je ipak osjećala veliku odbojnost prema svinjskom mesu, dok im divlja svinja nije bila zabranjena. Međutim, oni koji bi se preobratili na islam teško bi se odricali svojih ranijih navika⁷⁵.

Ovi pomiješani običaji kao štovanje svetaca, kult grobova, krštenja, slave i praznici, pogrebnih običaja te kumstva i pobratimstva ukazuju na prožimanje religija koje je postojalo

---

⁷² Tekija je bogomolja u kojoj su se dervisi okupljali, boravili i vršili vjerske obrede.

⁷³ Mašalah je turska riječ koja se izgovara protiv uroka, da se spriječi nešto što može naškoditi ljepoti i zdravlju.

⁷⁴ Matuz, J.: **Osmansko Carstvo**, Školska knjiga, Zagreb, 1992., str. 84.

⁷⁵ Zirojević, O.: **Islamizacija na južnoslovenskom prostoru : dvoverje**, Srpski genealoški centar, Beograd, 2003., str. 71.

---

ne samo u Bosni, već i na cijelom Balkanu i na područjima koja su bila u doticaju sa Osmanskim carstvom.

Prijelaz kršćana na drugu religiju, potpuno novu i drukčiju od one što su do tada poznavali, nije bilo lagano i jednostavno. Kao rezultat tog procesa često bi dolazilo do miješanja elemenata tih dviju religija između kojih granica bi bila često nedjeljiva.

Oni kriptokršćani ili dvovjernici koji su dočekali sam kraj Osmanskog carstva, mogli su se slobodno vratiti svojoj starijoj religiji, ali ponekada bi ostajali u novoj ili zadržavali elemente obiju religija.

3.4.3. Demogeografske i društvene posljedice razvoja dvovjerja

Dvovjerje je ostalo zabilježeno na područjima današnje Albanije, Makedonije, Kosova, južne Srbije, Crne Gore, Hercegovine, Bosne te Grčke. Dakle, uglavnom na područjima gdje su postojali odredi derviša bektašija postojalo je i kriptokršćanstvo ili dvovjerje.

U osmanskom periodu u Bosni, ali i drugdje na Balkanu, međusobno su utjecali jedna na drugu kršćanstvo te pravoslavlje sa svojim paganskim elementima, na islam sa svojim brojnim elementima pučke vjere izvedenima iz mnogobrojnih izvora, od šamanizma⁷⁶ do babaizma⁷⁷.

Može se reći da je bektašizam bio važan faktor širenja islama među starosjedilačkim kršćanskim stanovnicima Rumelije.

Osmanlije od novih muslimana, preobraćenika nisu tražili dublje, korjenito religiozno preobraćenje na islam, već samo formalan pristup novoj vjeri. Takva tolerantna vjerska politika je uvelike olakšavala masovan prijelaz kršćana, poglavito stanovnika Bosne i Albanije na islam.

---

⁷⁶ Vjerskog fenomen čiji sljedbenici šamana smatraju vračom ili čudotvorcem koji ima mogućnost tijekom svojih putovanja u stanju transa stupiti u kontakt sa svijetom duhova.

⁷⁷ Religijski pokret nastao u Perziji u 19. stoljeću. Osnivač je bio Muhamed Širazi, a cilj je bio odvajanje od islama.

Za razliku od Albanije, u kojoj se pojava kriptokršćana registrirala sve do 19. stoljeća, u Bosni se ta pojava registrirala kao masovan fenomen na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće. Kasnije je ono samo pojedinačno zabilježeno.

"Tri vrste naroda stanuju u Bosni: turci, šizmatici i katolici. Turci bi tvorili tri dijela, katolici jedan dio (oko 300 000), a šizmatici polovicu katolika, tj. oko 150 000. Šizmatici stanuju duž obala rijeke Save, a katolici zajedno s turcima u bosanskim brdovitim predjelima. Rijetko je naći sela gdje stanuju isključivo katolici. Nasuprot tome, ima vrlo mnogo sela u kojima se ne može susresti nijednog katolika."

Džaja, S.M.: **Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine : predemancipacijski period 1463-1804**, Svjetlost, Sarajevo, 1992.

Od trenutka kada stanovništvo Bosne masovno prelazi na islam, bosansko katoličanstvo i pravoslavlje uzmiče. U 16. stoljeću taj prijelaz je više rezultat prelaska stanovništva na islam, dok je prijelaz u 17. stoljeću više rezultat iseljavanja stanovništva na mletačka i austrijska područja.

Tako papin izaslanik Masarechi 1624. godine posjećuje Bosnu i u svom izvještaju obavještava papu o sljedećemu:

Osim Masarechija, u 17. stoljeću u Bosni borave i drugi suvremeni izvjestitelji kao Athansio Georgiceo, koji boravi kod franjevaca u Fojnici, te Ivan Tomko Mrnavić⁷⁸. Oni se većinom slažu u procjeni apsolutne većine muslimana u Bosni, ali na drugome mjestu stavljaju pravoslavce umjesto kršćana.

Međutim, treba uzeti u obzir da su ovo samo ipak nagađanja koja ne moraju odgovarati realnom stanju u tom razdoblju.

Nakon nestajanja crkvi u brojnim bosanskim područjima ili njihovom prenamjenom u džamije nakon dolaska Osmanlija, katolici su bili primorani birati između iseljavanja iz Bosne ili prijelaza na islam ili pravoslavlje.

---

⁷⁸ Džaja, S.M.: **Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine : predemancipacijski period 1463-1804**, Svjetlost, Sarajevo, 1992., str. 79.

Osmanlije su od početka oprezno pratili da se ne grade nikakve nove crkve, a da stare budu obnavljane u vrlo skromnim uvjetima. One crkve i samostani koji jesu bili obnavljani, građeni su većinom od trošna materijala (osmanski zakoni su zabranjivali solidan materijal za crkve i samostane). Zbog toga im je češće bilo potrebno obnavljanje, ali prijetili su im i požari. Također, dobivanje dozvole za gradnju novih crkvi i samostana je bilo jako teško. Ako se svemu tome dodaju i porezna opterećenja koja su katolici trpjeli, nije teško razumjeti masovan prijelaz ili 'preobraćenja' na islam ili iseljavanje iz Bosne.

Bosansko katoličanstvo nakon osmanskog osvajanja zbog iseljavanja, promjene vjere, deportacija, pljačkaških pohoda iz dana u dan je bilježilo gubitke stanovništva te u 17. stoljeću se nalazi na trećem mjestu u demografskoj strukturi bosanskog stanovništva. Bečki je rat⁷⁹ također izravno i neizravno prouzročio katastrofalne gubitke.

Osim demografskog propadanja, važno je bilo i socijalno propadanje. Bosanski katolici su izgubili srednji stalež koji je u srednjem vijeku prije dolaska Osmanlija činio gospodarsku i urbanu osnovu. Tek u 17. i u 18. stoljeću ponovno doživljava svoj polet.

Četrdesetih godina 18. stoljeća u Bosni i zapadnoj Hercegovini živjelo je oko 40 000 katolika. Porast broja je kontinuirano rastao sve do razdoblja između 1780. - 1786. godine⁸⁰. Tada je zabilježen privremen pad broja stanovnika kao posljedica epidemije. Porast u drugoj polovici 18. stoljeća je rezultat dugog razdoblja mira između Osmanskog carstva i njegovih susjeda.

---

⁷⁹Naziv je za niz vojnih sukoba između Osmanskog Carstva i tadašnjih europskih sila, ujedinjenih u Svetu ligu. Rat se vodio od 1662. do 1699. Nakon tog rata oslobođeni su veliki dijelovi središnje Europe od Turaka, a moć Osmanskog Carstva bitno je umanjena. Od tog poraza se Osmansko Carstvo nije više nikad oporavilo i njegova moć i snaga u jugoistočnoj Europi počela je slabiti.

⁸⁰Džaja, S.M.: **Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine : predemancipacijski period 1463-1804**, Svjetlost, Sarajevo, 1992., str. 129.

Iz svega ovoga vidljiva je tanka granica između muslimana i kršćana na Balkanu i njihovih običaja. Pravila su postojala, ali nisu bila fiksna. Može se reći da islam kao i kršćanstvo ili judaizam Balkana nisu bili homogeni, već su bili različiti oblici narodnih vjerovanja. Vjerska politika carstva prema podanicima na Balkanu bila je tolerantna. Balkan je Osmanlijama bio vrlo važno područje, izvor vojnika, ali i klin prema Europi. Bilo im je važno održati to područje mirnim i konsolidiranim. Znali su da, ako vode pomirljivu politiku prema kršćanima, mogu lakše upravljati tim područjima.

3.4.4. Uloga bektašija u stabiliziranju osmanske vlasti

Bektašije⁸¹ derviši su se pojavili na osmanskim granicama pokrajine Rumelije sredinom 14. stoljeća. Do 15. stoljeća bektašizam se udomaćio u janjičarskom korpusu. Bilo je pokušaja da se to objasni

činjenicom da je većina janjičara potjecala od kršćanske djece prikupljene dankom u krvi. Činjenica je da su djeca prikupljena na taj način bila sklonija pučkim oblicima vjere nego ortodoksnom i pravovjernom sunitском islamu.

Bektašizam je bio važan element širenja islama među kršćanskim stanovništvom na Balkanu. Gledao je tolerantnije na sve druge religije prisutne na Balkanu, nije silio stanovništvo na

Slika 10. Bosna kao Osmanski klin prema Europi

---

⁸¹ Bektašijski red je osnovan u 13. stoljeću od strane Hadži Bektaš Valija. Njegovi sljedbenici smatraju da on potiče od direktne loze Poslanika.

---

vršenje islamskih obreda poput obredne molitve i posta, dopuštao je konzumaciju vina, kretanje ženama bez vela u javnosti.

Ta sekta privukla je kršćane na određenoj razini. Ipak je kršćanstvo bilo već dugo vremena ukorijenjena religija na Balkanu. Bektašizam je bila jedna od mnogobrojnih sljedbi u carstvu, izvedena iz mnoštva elemenata pučke vjere, običaja i izvora, a to je bio jedan od razloga koji su pogodovali da kršćani preuzmu islam kao religiju, pa makar to bilo samo izvana⁸².

Dvovjerje nije postojalo samo na području Rumelije. Ono je zabilježeno i na drugim područjima, kao Perzija. Perzija je čak tri stoljeća nakon osmanskog osvajanja čuvala vjernost zoroastrizmu⁸³, da bi kasnije prešla na šijitizam⁸⁴.

Religijsko dvovjerje je bilo prisutno i među stanovništvom Male Azije. Samo je u islamskoj Španjolskoj bilo slučajeva gdje je islam bio prihvaćen bezrezervno. Nakon rekonkviste 1492. godine, u Španjolskoj se javlja kryptoislam. Masovno pokršteni španjolski muslimani su prihvaćali kršćanstvo samo nominalno, a tajno bi ostajali odani islamu. U nekim slučajevima su se više ili manje otvoreno izjašnjavali kao muslimani, što bi ih dovelo pred samu inkviziciju.

---

⁸²Inalcik, H.: **Osmansko Carstvo : klasično doba : 1300.-1600.**, Srpska književna zadruga, Beograd, 1974., str. 245.

⁸³Zoroastrizam je dualistička religija zasnovana na učenjima svetog proroka Zaratustre.

⁸⁴Šijitizam je drugi po veličini ogranak islama. Šijiti priznaju Muhamedovog rođaka Aliju i njegove potomke za jedine punopravne nasljednike Muhamedove svjetovne i duhovne vlasti (kalifi i imami).

---

5. ZAKLJUČAK

U ovom diplomskom radu prikazan je utjecaj Osmanlija i islama na Bosnu. Očito jest da je njihova višestoljetna prisutnost na prostoru nekadašnjeg Bosanskog kraljevstva, ali i na jugoistoku Europe, ostavila veliki trag te je dovela do procesa islamizacije koji se danas vidi u multikonfesionalnoj strukturi Bosne i Hercegovine.

Bosna se politički nalazila na granicama velikih carstava, ali i religija; kršćanstva i pravoslavlja. Geografski gledano, Bosna je bila izdvojena od glavnih puteva te time i od centara religijske moći; njena neprohodnost i nepristupačnost omogućila je stvaranje *Crkve Bosanske*, slabo organizirane lokalne crkve koja je imala veliki značaj do dolaska Osmanlija.

Treba spomenuti da je Bosna, uz Albaniju te dijelove Bugarske i Makedonije, najviše islamizirana od svih osmanskih osvojenih teritorija Balkana. Točni razlozi tome se sa sigurnošću ne mogu ustvrditi. Jedan od motiva jest težnja bosanskohercegovačkog plemstva da očuva povlastice i posjede te bi tako zadržali visoki politički i socijalni status. Seljaci su imali mogućnost stjecanja zemlje, manje namete, a trgovci slobodu kretanja. To su zasigurno bili elementi koji su pridonijeli islamizaciji. Prijelaz na islam je omogućavao i vertikalni društveni uspon. Kršćanskoj djeci oduzetoj od svojih roditelja "*dankom u krvi*" prelaskom na islam omogućeno je školovanje i visoke funkcije u Osmanskom carstvu.

Veliki broj robova bio je zarobljen tijekom osmanskog ratovanja. Ako bi prešli na islam bili bi oslobođeni, što je bila uobičajena praksa. Gradovi su također pridonijeli širenju islama. Privilegije i manji nameti seoskom stanovništvu su bili privlačni faktor.

Uzevši u obzir sve prednosti koje je islam kao religija nudio, dolazi se do zaključka da prelazak na islam i nije bio tako ogroman odmak od ondašnjeg načina života. Njihov odnos prema stanovnicima Balkana je bio donekle tolerantniji od prethodnih, kršćanskih vladara. Njihov cilj bi se mogao razumjeti kao želja za stabiliziranjem vlastitog prostora zajedno sa, u ovom slučaju, Balkanom i težnjom da se ta ideologija proširi i nadalje prema humanističkoj Europi.

POPIS LITERATURE:

1. Džaja, S.M.: **Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine : predemancipacijski period 1463-1804**, Svjetlost, Sarajevo, 1992.
2. Ihsanoglu, E.: **Historija Osmanske države i civilizacije**, Orijentalni institut, Sarajevo, 2004.
3. Inalcik, H.: **Osmansko Carstvo : klasično doba : 1300.-1600.**, Srpska književna zadruha, Beograd, 1974.
4. Matuz, J.: **Osmansko carstvo**, Školska knjiga, Zagreb, 1992.
5. Stavrianos, L.S.: **The Balkans since 1453.**, Hurst & Company, London, 2000., str. 41
6. Zirojević, O.: **Islamizacija na južnoslovenskom prostoru : dvoverje**, Srpski genealoški centar, Beograd, 2003.
7. Budak, N.: **Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku**, Leykam international, Zagreb, 2007.
8. Moačanin, N.: **Turska Hrvatska**, Matica Hrvatska, Zagreb, 1999.
9. Filipović, N.: **Islamizacija u Bosni i Hercegovini**, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2005.

POPIS INTERNETSKIH IZVORA:

1. <http://povijest.net/v5 teme/povijest-bih/2007/politika-srednjovjekovne-bosne-5/>
<http://www.ask.com/wiki/Janissaries>
2. http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/e/ea/Siege_of_Constantinople.jpg/300px-Siege_of_Constantinople.jpg
3. <http://www.vagabondjourney.com/travelogue/wp-content/uploads/1-ottoman-empire-map-600x500.jpg>
4. <http://www.trt.net.tr/medya4/resim/2012/08/23/5e410ff5-206d-45e5-ba1c-683275448584-444x333.jpg>
5. <http://www.hercegbosna.org/povijest/povijest-bih/osmanska-vlast-tamni-vilajet-i-beskrajni-rat-1463-1878-4.html>
6. http://sv.wikipedia.org/wiki/Fil:Battle_of_Lepanto_1571_mg_0314.jpg
7. http://es.wikipedia.org/wiki/Archivo:Via_Egnatia.PNG
8. http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/3/38/Hvalov_zbornik1.jpg/378px-Hvalov_zbornik1.jpg
9. http://www.myartprints.co.uk/kunst/ali_amir_ali_amir_beg/janissary_officer_recruiting_hi.jpg
10. <http://www.kosovocafe.com/?p=733>

